

МЕТАФІЗИКА, ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ, СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

УДК 141.2

О.В. Кулешов

ВІДНОВЛЕННЯ МЕТАФІЗИКИ: КОНЦЕПЦІЯ ДЕСКРИПТИВНОЇ МЕТАФІЗИКИ П. СТРОСОНА

Стаття присвячена визначенню особливостей дескриптивної метафізики П. Стросона. Здійснений аналіз ідеї концептуальної схеми та її порівняння із вченням Канта.

Ключові слова: метафізика, базовий концепт, концептуальна схема, індивід.

Однією з характерних рис філософії ХХ сторіччя називають її антиметафізичну спрямованість. Втім, така оцінка є правильною не для всієї сучасної філософії і не для всього означеного періоду. Якщо в середині ХХ сторіччя визнання певних поглядів метафізичними дійсно відкидало їх на узбіччя філософії, то ближче до кінця сторіччя ситуація суттєво змінилась. Фактом є поширення в останні десятиріччя все більшого розуміння того, що метафізика являє собою необхідну складову філософії, що питання, які раніше відкидалися як метафізичне безглуздя, все одно постають перед кожним, хто починає філософувати. Виявилось, що жодне актуальне філософське питання не може бути розв'язане без урахування його метафізичних засад. Більше того, стало очевидним, що будь-яка пізнавальна діяльність, зокрема, наукові дослідження, як у природничих, так і в суспільних та гуманітарних науках, є нездійсненними, якщо вони не базуються на якомусь метафізичному ґрунті.

Цей новий погляд на метафізику завдячує творчості низки дослідників другої половини ХХ сторіччя, серед яких слід назвати британського філософа, професора Оксфордського університету Пітера Стросона. Свій внесок у піднесення метафізичної проблематики Стросон зробив завдяки своїй відомій концепції дескриптивної метафізики, яку він почав розробляти з кінця 50-х років.

Дескриптивна метафізика Стросона викликала жваву дискусію, перш за все в англійській аналітичній філософії, яка продовжується і зараз. Оцінки цієї концепції є неоднозначними і залежать від позицій опонентів. Іноді Стросона називають продовжувачем кантівської лінії у філософії (Дж. Макі) [3, 91] і прибічником антиреалістичного погляду, який ухиляється від аналізу об'єктивної реальності, зосереджуючись на характеристиці наших думок про реальність (Дж. Лоу) [2, 6]. Іноді його піддають критиці за концептуальний реалізм, тобто переконання в тому, що сенс висловлювання зумовлений об'єктивними умовами істинності даного висловлювання (М. Даміт) [1, XIV-XXXIII] (Х.Патнем) [4, 17-18]. Це суперечливе і, навіть, іноді протилежне розуміння дескриптивної метафізики потребує уточнення її змісту і принципової спрямованості. Таке уточнення є **метою** нашої статті. Треба додати, що концепція Стросона привертає увагу не лише через її філософську значущість. Вона має неабияке методологічне і навіть педагогічне значення. Викладачі філософії час від часу потрапляють у ситуацію, коли студенти питають їх, навіщо їм (студентам) вивчати філософію. Чи обов'язково треба фахівцям-нефілософам знати цей абстрагований від фахової галузі предмет? Здається, що концепція Пітера Стросона допомагає відповісти й на ці питання.

Перш, ніж перейти до аналізу поглядів британського філософа, треба сказати дещо про ту філософську парадигму, в межах якої він висловлював свої метафізичні і методологічні ідеї. Стросон, як майже всі англійські філософи ХХ сторіччя, належить до так званої аналітичної філософії. Якщо спитати сучасних професійних філософів

Великобританії, США, Канади та Австралії, до якого на пряму вони себе відносять, то, практично, кожний з них скаже – до аналітичної філософії. Аналітична традиція не просто домінує в сучасній англійській філософії. Всю англійську філософію зараз можна ототожнити з цією традицією. Основоположним принципом, на якому ґрунтується аналітична філософія, є принцип розв'язання філософських питань через аналіз мови, що здійснюється на основі точних науково-логічних методів. І висновки, яких доходить дослідник, мають, звідси, наукову та логічну необхідність і загальність. Такою науковістю процедури і висновків дослідження філософи-аналітики відрізняються від так званих континентальних європейських філософів, а також від східної філософської традиції. Аналізуватись можуть філософські категорії, мова науки або буденна мова. Треба при цьому розрізняти філософський аналіз мови і власне філософію мови. Метою філософа-аналітика не обов'язково є виявлення сутності самої мови. Через мовний аналіз розв'язуються інші проблеми: онтології, наукової картини світу, суспільного життя, моралі, релігії тощо. У британській філософії засновником аналітичної традиції вважається Бертран Рассел, який у 1900-х роках виступив з критикою пануючого тоді у Британії абсолютного ідеалізму, стверджуючи, що саме аналіз філософських висловлювань виявляє хибність ідеалістичної точки зору. Цікаво, що на початку своєї філософської кар'єри у 50-ті роки ХХ сторіччя Пітер Стросон зіткнувся з Бертраном Расселом у жорсткій полеміці через тлумачення так званих визначених дескрипцій. Попри ідентифікацію, а, іноді, пихато-іронічну реакцію Рассела більшість поважних філософів визнали правоту Стросона у цій дискусії.

Відкидаючи ідеалістичний погляд на світ, Бертран Рассел і не думав відкидати самі питання про світ в цілому, про найзагальніші сутності, що існують у світі, про фундаментальні принципи світобудови. Інакше кажучи, метафізика для Рассела не була чимось безглуздим, він намагався прояснити метафізичні питання через логічний аналіз мови і створити нову, більш точну метафізику. Втім така позиція не була перейнята наступниками і послідовниками Рассела. У 30-40-і роки аналітична філософія – насамперед британська, меншою мірою американська – потрапляє під вплив логічного позитивізму, представленого Віденським гуртком, а також Львівсько-Варшавською школою. Через цей вплив метафізика для філософів-аналітиків стала брудним словом. Антиметафізична позиція, прагнення позбавитись у своїх міркуваннях навіть натяків на метафізику були в той час ознакою справжнього філософа. Хиткість такої установки виявилась вже незабаром. Криза логічного позитивізму і всієї антиметафізичної програми у 50-ті роки ХХ сторіччя поставила питання про повернення аналітичної філософії до якоїсь форми метафізики. У другій половині сторіччя почався так званий метафізичний ренесанс, який, в принципі, триває і зараз. Цей поворот до метафізики, повернення поняттю метафізики певної респектабельності завдячують багато в чому роботам Пітера Стросона, насамперед книзі «Індивіди. Нарис з дескриптивної метафізики», яка вийшла у 1959 році [6]. Саме тут була викладена його концепція дескриптивної метафізики, що стала однією з підвалин його філософії.

В історії філософії можна розрізнити два принципово відмінні бачення метафізики. Одне з них іде від Аристотеля і Фоми Аквінського і репрезентує метафізику як знання про перші основи світу. Другу лінію можна пов'язати з Кантом, згідно з яким метафізика досліджує основи наших знань про світ, а не основи самого світу. Аналітична філософія, безперечно, займає кантівську позицію щодо метафізики. Не є виключенням в цьому і Пітер Стросон. Одна справа, на його думку, говорити про речі, які існують у світі, інша справа – про найбільш загальні поняття або концепти, які утворюють структуру ідей, що застосовується під час мислення або розмови про речі, які існують у світі [5, 33]. Перевага розмови про концептуальну структуру, тобто структуру нашої думки про світ над прямою розмовою про світ полягає в тому, що тут ми краще розуміємо те, що ми робимо і про що говоримо. Можна, щоправда, зауважити, що концепти, які ми аналізуємо, цікаві нам лише тоді, коли вони є істинними, тобто відповідають дійсним речам. І це повертає нас до

самих речей. П. Стросон має відповідь на це зауваження. Припустимо, філософ намагається повернутись до самих речей, виявити те, що дійсно існує у світі. Він повинен з чогось починати своє дослідження і починає він з певних припущень, певних абстрактних міркувань, можливо, про існування і тотожність, єдність і множинність тощо. В будь-якому разі, треба спочатку виявити, як працюють ці вихідні міркування, у якому відношенні вони знаходяться щодо подальших міркувань. Інакше кажучи, філософу у будь-якому разі прийдеться починати дослідження з обговорення концептуальної схеми, яку він збирається застосовувати. Таким чином, метафізичне завдання зводиться до відповіді на питання: якими є найзагальніші концепти або категорії, у яких ми організуємо нашу думку про світ? Відповідаючи на це питання, ми прояснюємо для себе і питання про те, як ми уявляємо собі світ, якими є наші онтологічні переконання [5, 33-35].

Зрозуміло, що метафізику цікавлять не всі поняття, які застосовують люди, мислячи про дійсність. Величезна кількість понять стосується лише окремих сфер дійсності. Іноді здається, що цих спеціальних понять цілком достатньо для пояснення того, чим займаються конкретні науки. Науковцям здається, що вони не потребують ніякої метафізики. Втім, кожний фахівець використовує концепти, які виходять за межі його спеціалізації, концепти, які не є спеціальними: наприклад, поняття *пояснення, демонстрації, доказу, висновку, причини, події, факту, властивості, очевидності, гіпотези, теорії* тощо. Фахівець може цілком вдало і коректно використовувати ці концепти у своїй дисципліні, будучи нездатним пояснити, як це у нього виходить. Ці концепти для нього є до-теоретичними, такими, якими ми користуємось у буденному житті, не прояснюючи підстав такого використання. Такі до-теоретичні концепти є первинними, базовими, абсолютно фундаментальними в тому сенсі, що здатність оперувати цим класом концептів дає можливість оперувати іншими класами концептів, але не навпаки. Базові філософські концепти слід шукати у звичайному, неспеціалізованому мовленні, а не серед термінології спеціалізованого дискурсу. Більше того, теоретичні концепти спеціальних дисциплін, на думку П. Стросона, ґрунтуються на до-теоретичних концептах буденного життя. Саме до останніх і має звернутись філософ-метафізик [5, 12].

Зрозуміло, що філософський інтерес мають не всі до-теоретичні концепти, а лише метафізично значущі, тобто найбільш загальні, такі що не редукуються до чогось іншого, і такі, що не є випадковими, виражають необхідні сторони дійсності. Такі концепти є у повному сенсі базовими. Разом вони утворюють структуру, яка служить рамкою нашої буденної думки і яка передбачається різноманітними спеціальними дисциплінами, які щось додають до нашої загальної картини світу. Ця концептуальна рамка є необхідною складовою будь-якого досвіду, який тільки може бути інтелектуально збагненним для нас.

У зв'язку з встановленням базової концептуальної структури П. Стросон розрізняє два типи метафізики, один з яких він називає ревізійністською, і інший – дескриптивною метафізикою [6, 9]. Ревізійністська метафізика намагається покращити структуру нашої думки про світ. Дескриптивна метафізика ставить своїм завданням описати реальну структуру думки, що існує. П. Стросон скептично оцінює можливості ревізійністської метафізики, зазначаючи, що на жаль, метафізика частіше була ревізійністською, ніж дескриптивною. Сам він спрямовує зусилля саме на опис, а не покращення базової концептуальної схеми наших думок про світ. Він впевнений, що існує масивне центральне ядро людського мислення, яке не має історії. Існують категорії і концепти, які у своїх фундаментальних характеристиках ніколи не змінюються. І це не якісь теоретично навантажені форми мислення, а пересічні думки, вирази здорового глузду. І однак, саме з цими звичайними поняттями й думками, з їх взаємозв'язками і структурою, яку вони утворюють, повинна мати справу дескриптивна метафізика [6, 10].

Можна, на думку П. Стросона, провести аналогію між лінгвістом, який досліджує граматику і виробляє систематичний опис структури правил, яких ми додержуємось, не звертаючи на це уваги, коли розмовляємо правильно, і філософом, який виробляє

систематичний опис загальної концептуальної структури, яку ми, не усвідомлюючи цього, використовуємо у повсякденній практиці [5, 7].

В якому ж відношенні знаходиться ця базова схема метафізичних концептів до нашого досвіду, до того, що ми знаходимо у фізичній, психічній чи соціальній реальності? Якщо концептуальна схема П. Стросона є апіорною, до-досвідною, то його дескриптивна метафізика не відрізняється від трансцендентального ідеалізму І. Канта. Очевидно, що британський філософ відчував певну спорідненість своїх ідей з кантівськими, оскільки філософія Канта завжди привертала його особливу увагу. Детальний аналіз «Критики чистого розуму» П. Стросон здійснив в одній із своїх основних праць, у книзі «Межі сенсу», яка вийшла у 1966 р. і одразу поставила П. Стросона на чільне місце серед кантознавців у аналітичній філософії [7]. П. Стросон приймає негативне ставлення Канта до можливості трансцендентної метафізики, тобто метафізики, яка б давала безпосередньо знання про граничні основи світу. Це не означає, проте, що ніяка наукова метафізика не є можливою. Цю тезу Канта П. Стросон також вважає правильною. Метафізичним завданням, яке може бути виконане, згідно з Кантом і Стросоном, є дослідження обмеженої структури ідей і принципів, застосування яких є суттєвим для емпіричного знання, і які приховано містяться у будь-якому уявленні про досвід, що ми можемо утворити. Підтримує британський філософ і принцип, згідно з яким не може існувати прийнятної або навіть значущого використання ідей або концептів, яке б не відносило їх до емпіричних умов їх застосування. Сказане може навести на думку, що П. Стросон у всьому погоджується з Кантом. Насправді ж, аналіз П. Стросона є жорстко критичним щодо теорії пізнання Канта.

Розрив з цією теорією починається саме з питання про джерела базової концептуальної схеми наших знань про світ, з питання про апіорність цієї схеми. Не можна не погодитись, зазначає П. Стросон, що характер нашого досвіду, те, як речі нам являють себе, частково визначається будовою нашого механізму сприйняття. Робота цього механізму є предметом наукового, а не філософського дослідження. Таке емпіричне наукове дослідження принципово відрізняється від дослідження фундаментальної структури ідей, в яких ми засвоюємо будь-який досвід. Кант уподібнює два типи досліджень, в чому, на думку, П. Стросона, і полягає його принципова помилка. Там, де він знаходить обмежуючі або необхідні загальні риси досвіду, він проголошує їх джерелом нашу когнітивну будову, структуру наших когнітивних здібностей [7, 21-22]. Втім ця доктрина є непослідовною і маскує, а не відкриває реальне положення справ. Теорія пізнання зводиться до психології. Виходячи з цього, Кант змушений заперечувати можливість емпіричного знання речей, якими вони є в собі. Фізичні об'єкти науки не є, таким чином, тими речами, якими вони є в собі. Весь природний світ стає видимістю, що виводить пояснення будь-чого за межі раціонального і веде до суперечностей. Зокрема, П. Стросон зауважує, що концепція, яка стверджує, що явища речей є результатом дії об'єктів на нашу когнітивну будову, передбачає, що ця дія відбувається у часі і просторі. Втім, коли до цього додається, що під часом і простором треба розуміти нашу здатність бути підданими дії об'єктів, які самі не існують у часі і просторі, тоді ми втрачаємо розуміння цієї концепції, тому що більше не розуміємо, що означає дія, або що означаємо ми самі [7, 41].

Науково мислячий філософ не може, на думку П. Стросона, заперечувати емпіричне знання про речі, якими вони є в собі. Він може лише заперечувати те, що видимість цих речей для наших органів почуттів збігається з їх властивостями як речей в собі, про які ми також знаємо. Концептуальна схема, якою користуються всі люди, включає концепти зовнішнього світу і речей, як вони є, а не лише здаються нам. Існування цих концептів є не помилкою, а необхідною частиною досвіду. Воно можливе тому, що сама концептуальна схема орієнтована не на наші пізнавальні здібності, а на досвід. Сам досвід, а не апіорні структури свідомості породжує базові концепти, які надають пізнанню цілісності, оформленості, впорядкованості. Таким

чином, принципова відмінність дескриптивної метафізики П. Стросона від трансцендентального ідеалізму Канта полягає в тому, що базова концептуальна схема, за Стросоном, існує не апіорно, а породжується самим емпіричним процесом пізнання дійсності. Базова структура нашої думки вплетена у наш досвід, у практику пізнання і мовлення.

Саме застосування мови виявляє базові концептуальні структури – тут позиція П. Стросона відповідає загальній лінгвоцентричній тенденції всієї західної філософії другої половини ХХ сторіччя. У кожному висловлюванні, яке дещо повідомляє, виділяються дві групи виразів: субстантивні, які вказують на індивідуальні об'єкти або їх види, та предикативні вирази, які репрезентують загальні поняття, вказують на властивості або відношення. Це розрізнення має онтологічний сенс: у світі, який ми передбачаємо існуючим, наявні індивіди, види, якості і відношення. Серед цих сутностей базовими, на думку П. Стросона, є індивіди. Для підтвердження цієї думки, треба проаналізувати способи ідентифікації того, про що ми говоримо. Щоб ідентифікувати дещо, треба або прямо вказати на нього, або описати його в загальних термінах. У першому випадку демонстративної ідентифікації ми локалізуємо те, про що говоримо, у часі і просторі. У другому, недемонстративному випадку ідентифікація базується на дескрипції тобто описі. П. Стросон показує, що другий випадок зводиться до першого. Навіть якщо дещо не може бути само по собі демонстративно ідентифіковане, воно може бути ідентифіковане через дескрипцію, яка відносить його унікальним чином до чогось іншого, що може бути демонстративно ідентифіковане. Однозначна ж локалізація об'єкта забезпечується віднесенням тієї частини Всесвіту, яку він займає, до тієї частини, яку у даний момент займає мовець. Існує, на думку П. Стросона, єдина система просторових і часових відношень, в якій кожний об'єкт унікальним чином співвідноситься з кожним іншим об'єктом. Отже, система просторово-часових відношень служить своєрідним каркасом, в межах якого ми організуємо індивідуалізацію об'єктів. Кожний об'єкт або займає місце у цій системі, або належить до виду, який не може бути в цілому ідентифікований без посилання на об'єкти іншого виду, які займають певне місце у системі. З урахуванням цих обставин, якими ж є базові з онтологічної точки зору об'єкти? Такими є тривимірні індивідуальні об'єкти, що мають тривалість у часі. Вони повинні бути доступними для огляду і мати достатню різноманітність, стабільність і тривалість, щоб утворювати єдиний просторово-часовий каркас [6, 15-40]. П. Стросон виділяє два типи цих базових індивідів. По-перше, це матеріальні тіла в широкому фізичному сенсі цього поняття. Об'єкти, які є або які включають матеріальні тіла, мають бути базовими індивідами, оскільки вони відповідають всім зазначеним умовам [6, 46-55]. Інший тип базових об'єктів у метафізиці П. Стросона, це особистості. Поняття особистості показує на такі сутності, до яких можна приєднати два види предикатів: предикати, змістом яких є стани свідомості, і предикати, змістом яких є тілесні характеристики. Можливість приписати одному й тому самому індивіду ці два види предикатів і визначає, згідно з думкою П. Стросона, особистість. Особистості є базовими об'єктами тому, що вони, по-перше, є елементарними, неподільними. Ми звикли думати про особистість як сполучення двох суб'єктів – суб'єкта досвіду, тобто чистої свідомості і суб'єкта фізичних якостей. Насправді, існує одна сутність, яка лише характеризується з різних сторін. По-друге, ця сутність має просторово-часову локалізацію подібно до матеріальних тіл. Отже, концепт особистості поряд з концептом матеріального тіла, можна вважати ключовими базовими поняттями метафізики П. Стросона [6, 101-104].

Оцінюючи зміст метафізичної теорії П. Стросона, слід зазначити, що, незважаючи на певну близькість до кантівської лінії у філософії, дескриптивна метафізика суттєво відрізняється від кантівського апіоризму. У Канта апіорні структури знань фактично конструюють природний світ. Стросон допускає зовнішню реальність, реальні сутності, що є присутніми у структурі знань, щоправда, присутніми лише як зміст цих знань. Такі

реальні сутності постають у вигляді базових концептів – матеріальних тіл і особистостей. Метафізичний аналіз, таким чином, зводиться до аналізу базових концептів, які формують єдину концептуальну схему, що відтворюється у будь-якому досвіді.

Треба сказати ще кілька слів про закладені у дескриптивній метафізиці методичні потенції. Погляд П. Стросона на метафізику і на філософію взагалі виправдовує її вивчення не лише майбутніми філософами, а всіма, хто прагне стати освіченою людиною. Так само як вивчення граматики рідної мови необхідне для правильного, влучного, змістовного, свідомого мовлення, хоча, зрозуміло, що ми можемо розмовляти і без знайомства з мовознавством, так само і вивчення філософії, своєрідної граматики мислення необхідне кожній людині, яка хоче мислити і висловлюватись про будь-які практичні чи теоретичні проблеми зі знанням того, що вона говорить, з більш глибоким і точним розумінням справи. Можливо, зведення сенсу вивчення філософії до утворення свідомої базової концептуальної схеми мислення дещо звужує зміст і завдання філософії. Втім, така мета філософської освіти має певні методичні переваги. По-перше, зрозумілим стає, для чого потрібна філософія всім, а не лише певним категоріям фахівців. Зокрема, стає явним зв'язок філософування з розв'язанням фахових завдань у будь-якій сфері діяльності – у техніці, економіці або гуманітарному знанні. По-друге, філософія стає теоретично привабливою, вона стає знаннями і навичками, якими можна володіти, які можна демонструвати, використовувати, вдосконалювати. Це полегшує і розробку критеріїв оцінювання одержаних знань і навичок. Результати навчання стають більш очевидними і видимими. По-третє, структура навчального процесу набуває більш впорядкованого характеру, позбавляється певної хаотичності, яка притаманна йому зараз. Курс філософії, організований навколо базових філософських понять, стає більш цілісним, послідовним, обґрунтованим і зрозумілим.

Література

1. Dummett M. Truth and other enigmas / Michael Dummett. – Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press, 1996. – 470 p.
2. Lowe E. J. The Possibility of Metaphysics: Substance, Identity, and Time / E. Johnathan Lowe. – Oxford: Clarendon Press, 1998. – 280 p.
3. Mackie J. L. The Cement of the Universe: A Study of Causation / John Leslie Mackie. – Oxford: Clarendon Press, 1980. – 334 p.
4. Putnam H. Mind, Language And Reality / Hilary Putnam. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997. – 457 p.
5. Strawson P. F. Analysis and Metaphysics: An introduction to philosophy / Peter Frederick Strawson. – Oxford: Oxford University Press, 1992. – 144 p.
6. Strawson P. F. Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics / Peter Frederick Strawson. – London: Routledge, 1990. – 256 p.
7. Strawson P. F. The Bounds of Sense: An Essay on Kant's Critique of Pure Reason / Peter Frederick Strawson. – London: Routledge, 1989. – 296 p.

Аннотация. *Кулешов А.В. Обновление метафизики: концепция дескриптивной метафизики П. Стросона.*

Статья посвящена определению особенностей дескриптивной метафизики П. Стросона. Осуществлен анализ идеи концептуальной схемы и её сравнение с учением Канта.

Ключевые слова: *метафизика, базовый концепт, концептуальная схема, индивид.*

Summary. *Kulieshov A.V. The renovation of metaphysics: P. Strawson's conception of descriptive metaphysics.*

The article is devoted to P. Strawson's descriptive metaphysics traits depiction. The analyses of the idea of conceptual scheme is made as well as its comparison with Kantian epistemology.

Key words: *metaphysics, basic concept, conceptual scheme, individual.*

Надійшла до редколегії 22.10.2011 р.